

Opponensi vélemény

Bod Péter Ákos:

Heterodox gazdaságpolitikák Magyarországon

című akadémiai doktori disszertációjáról

A jelölt, írásának nagy részében, a rendszerváltást követő hazai gazdaságpolitika értékelésével foglalkozik, gyakori kitekintéssel a más országok gazdaságára is. Nagyrészt abból a szempontból nézve, hogy e politikák mennyire épülnek a mainstream közgazdaságtan elméleti rendszerére, és mennyire térnek el tőle. A szerző bemutatja, hogy a gazdaságpolitikai fősodorhoz nem tartozó, ahhoz nem igazodó, sőt annak esetenként ellentmondó gazdasági döntések mind gyakoribbá válnak. A legutóbbi pénzügyi és világgazdasági válság kibontakozását követően pedig a korábbi gyakorlathoz képest szerfelett felszaporodtak. Ezt a fősodortól eltérő, vagy az annak ellentmondó gyakorlatot illeti Bod Péter Ákos a gazdasági heterodoxia fogalmával. Ezzel együtt azt a gazdaságpolitikai gyakorlatot is elemzi, amit a jelenlegi kormány unortodox politika címen folytat.

A szerző a gazdasági fősodorba tartozó döntések, valamint a heterodox politikai gyakorlat mellett a *nem szokványos* intézkedések fogalmát is használja. Ez utóbbiak fogalmi körébe azokat a döntéseket sorolja, amelyekkel a korábbi időszakokban már éltek, de azokra jelenleg kevés gyakorlati példa van. A jelölt fogalomhasználatát elfogadom, már csak a disszertáció anyagának könnyebb kezelhetősége végett is.

A heterodox gazdaságpolitikai döntések nagyon felszaporodnak, ha egy gazdasági válság súlyosnak és hosszan tartónak bizonyul. Még inkább, ha ez a politikai viszonyokat is eléri. Ekkor bizalmatlanság válik úrrá, kétségessé válik a korábban alkalmazott, a fősodorhoz tartozó intézkedések relevanciájának, illetve helyes voltának mind nagyobb része. Ekkor a döntéshozók új megoldásokat keresnek, új eszközöket alkalmaznak; olyanokat is, amelyeket korábban elfogadhatatlannak tartottak. Mivel az idő sürget, a döntések várható következményeinek elemzésére kevés lehetőség van, könnyű hibába esni. Ez máris magyarázza, hogy a heterodoxia nem bizonyul mindig sikeresnek a fősodorhoz tartozó, már megszokott intézkedésekkel szemben.

A szerző szerint a heterodox politika alkalmazásának más háttere is van. Az egyik ilyen tényező maga a gazdasági fejlődés, mely egyúttal azt is jelenti, hogy a gazdaságpolitika nem maradhat változatlan, mert a gazdaság jellemzői később nem pont ugyanazok, mint korábban voltak. Idővel nő a külső gazdasági függőség intenzitása, fontosabb a rugalmas alkalmazkodás a külső gazdasági feltételekhez. A nagyobb külső függés miatt gazdaságpolitika csak kisebb mértékben képes a belső gazdaság élénkítésére, a gazdasági növekedés hajtóereje mindinkább a külső tényezőkben található meg. Az eredmény egyre inkább attól függ, hogy mennyire sikeres a politika a gazdaság fogékonytételében a külső hatásokkal szemben. A gazdaságpolitika eszközei sokrétűek, jelentőségük, szerepük időben változik. Ami korábban elégséges volt később nem kielégítőnek bizonyulhat.

A disszertációban az is olvasható, hogy országoként sem egyforma a folytatandó gazdaságpolitika. Így nézve is jelentkeznek benne új és eltérő vonások, tehát egymáshoz viszonyítva is jelentkezik a heterodoxia. Ezzel együtt a gazdaságpolitikai fősodornak is változnia kell, sőt magának a fősodor alapjául szolgáló mainstream közgazdaságtannak, tehát az általánosan elfogadott és uralkodó elméleti rendszernek is.

A szerző azt is hangsúlyozza: ha bármelyik két országot kiemeljük a többi közül, gazdaságpolitikájuk nem egyforma, azért sem, mert nincs két teljesen azonos berendezkedésű és azonos feltételekkel működő gazdaság. Az viszont egyáltalán nem mindegy, melyik országot melyik más országhoz, ország-csoporthoz viszonyítjuk. Nem célravezető a fejlett és fejletlen országok mechanikus összemérése alapján következtetéseket levonni a követendő gazdaságpolitikát illetően. Még kevésbé helyes, ha más társadalmi-gazdasági berendezkedésű országokat mérünk össze, amikor gazdaságpolitikai elemzést próbálunk összeállítani. Ezt a jelölt jól tudja, és Magyarországot a gazdasági peremterület országai közé helyezi. Ezek közül is azon országokhoz viszonyít, amelyek korábban a szovjet tömbhöz tartoztak, tartalmilag közel azonos volt a gazdasági társadalmi berendezkedésük, és gazdasági fejlettségüket tekintve sem volt nagyon lényeges különbség közöttük.

Ebből a szerző számára mindjárt adódott, hogy azt is megnézzük: a reformot végrehajtó magyar gazdaságban a gazdaságpolitika milyen sajátosságokat mutat a többi vizsgált, a szocialista tömbhöz tartozó országhoz képest. Miben jelentkeztek nálunk a politika heterodox jellemzői? Továbbá, hogyan hatott az a sokat emlegetett tény, hogy a reform az adott, és alapján véve változatlan politikai feltételrendszerben szükségképpen féloldalas és így következtelen volt? Mindent összevetve, a szerző bemutatja, hogy a gazdasági reform hatására, amely a vállalati önállóságnak a korábbinál jóval nagyobb teret adott, nálunk a

gazdaságpolitika a vizsgált peremterület országaihoz képest jelentős heterodox vonásokat mutatott. Ez jelentkezett például a hiányjelenségek visszaszorulásában, a jobb piaci ellátásban. Az viszont meglepő, hogy nem jelentkezett a többihez képest szignifikánsan magasabb gazdasági hatékonyságban és növekedési ütemben. Pedig a növekedési ütem gyorsítása vagy annak fenntartása mindig szerepelt az elfogadott gazdaságpolitikai célok közt. Az eredményt az is rontotta, hogy időközben, egészen a rendszerváltás bekövetkeztéig, tartósan deficitess volt az állami költségvetés, továbbá lényegesen megnőtt a külső adósság nagysága és a GDP-hez viszonyított aránya. Ha a külső adósság növekményét a GDP értékéből levonnánk, a statisztikákban kimutatotthoz képest jelentősen kisebb növekedési ütemmel számolhatnánk csak.

Bod Péter az eredményt számos tényezővel – és szerintem jól – magyarázza. Az itt olvasható elemzés a dolgozat legértékesebb részei közé tartozik.

Az egyik ilyen, a növekedést lassító és a hatékonyságot rontó tényező a törekvés a világgazdasági hatások semlegesítésére, legalábbis lefékezésére. Így például, válaszképpen a kőolajár négyeszerződésére, „az elzárkózás-védekezés reflexe erősödött meg”. A kormányzó párt a világpiaci árrobbanást követően a belső kőolajárak emelkedését erőteljesen késleltette. Tartott az infláció felpörgésétől és annak a hitnek az elvesztésétől, hogy a szocialista gazdaság független lehet a világgazdaságot sújtó válságoktól. Emiatt az új költségarányokhoz való alkalmazkodás is sokkal lassúbb lett. Pedig a gazdasági hatékonyság javításának, vagy magas szinten tartásának egyik alapfeltétele éppen a valós költségarányokhoz való rugalmas alkalmazkodás. Az kőolajimport szovjet eredetű volt ugyan, és az érte fizetett ár is késleltetve emelkedett, de ez végül mégis elérte a világpiaci árat. Mindenképpen időt veszítettünk. A lassú alkalmazkodás befolyásolta a beruházások allokációját is. A védekező stratégia hatékonysági és növekedési veszteséggel járt. Az átmenetileg olcsóbb importált kőolajárból származó nyereség a fejlesztést is könnyíthette volna.

További példaként mutatja be a szerző, hogy a kormány, látván a gazdasági növekedés nem kielégítő alakulását, a nagynak számító állami vállalatokat különleges irányítási rezsim alá vonta – Bod Péter szerint csak nagyon mérsékelt sikerrel. Az e rezsimhez kötődő fejlesztési akciók nem jártak kellő eredménnyel: nem a valós piaci kilátásokhoz kapcsolódtak, hanem inkább a cégek már elért exporthányadához. Így a fejlesztési támogatások nem javították a tényleges versenyképességet a tőkés piacon. A cégek csak a piaci rések megtalálására voltak képesek. „Amikor a nemzetközi verseny, – később – a rendszerváltozás során érdemi védelem

nélkül rázúdult a cégekre, a *piacnyitás* azonnali *piacvesztést* eredményezett nálunk csakúgy, mint a térség más országaiban.” (50. old.)

A jelölt – helyesen – a reform lényeges hiányosságának tartja, hogy az nem volt átfogó és következetes. Ugyanúgy, ahogyan a gazdaság különböző területei kölcsönösen függnek egymástól, a reform is egymáshoz igazodó lépéseket, döntéseket követel meg. A vállalati önállóság, a piaci igényekhez igazodó rugalmas alkalmazkodás megkövetelte volna a fejlesztésben való önállóságot, az erre való képesség biztosítását is. Ezt azonban nem tette lehetővé a fejlesztésre használható források elvonása.

A szakirodalomban gyakran olvasható: hiányzott a reformok kritikus tömege. Talán jobb, ha azt mondjuk: a reformlépések csak részben segítették a vállalati önállóságot, mert sok szükséges kiegészítő, a reformot teljessé tevő döntés hiányzott, erre nem volt meg a politikai akarat.

A jelölt jól mutatja be, hogy súlyos hibák csúsztak be a fejlesztési stratégiába is. Mivel mindig gondot okozott a tökehiány, központi forrásból a gyors megtérülésű területeket ösztönözték, ahol a verseny az általánoshoz képest élesebb. Ezért a költségekhez és az elérhető árszínthez képest a jövedelmezőség kisebb, az elért exportbevétel mérsékeltebb. „Gyors megtérülést – írja Bod Péter – azok a gyártások ígérnek, amelyek technológiája közismert, amelyek termékei nem igényelnek alapos piaci előkészítést, nem támasztanak különösebb képzési követelményt. A kevésbé igényes termék világpiacán viszonylag könnyű megjeleníteni, így a verseny is élesebb. A verseny leszorítja az árakat, ezért e piacokon ... a siker feltételei kemények: alacsony bérszint, erős munkafegyelem, pontos költségkalkuláció, a termék és technológia gyors váltására való képesség is. Ezekre az erényekre és készségekre ... hazánk viszonyai között európai civilizációs keretben aligha lehet sikeres modernizációs stratégiát építeni.” (51-52. old). Szempont volt a feldolgozottság fokának növelése is, az eltolódás a magasabb szintű feldolgozottság felé viszont elégtelen mértékű volt.

Bod Péter fontosnak tart bizonyos kulturális szempontokat, illetve tényezőket is. Ahogyan írja: „A külkereskedő, az üzemigazgató és néhány kulcsfontosságú 'stakeholder' úgy dönt, ahogy dönt. A világirányzatok követése a technológusok, tervezők, pénzügyesek, minőségellenőrök, kereskedők tájékozottságától ... is függ. A külgazdasági nyitottságot ezért nem csak statisztikai, hanem kulturális jelenségként is javaslom felfogni. ... A költségvetési szűk esztendők alatt nagy a kísértés a rövid távon eredményt ígérő megoldások erőltetésére, rendre hátrébb sorolva a kutatást, az ismeretszerzésbe fektetett humán beruházást, a munkavégzés szellemi infrastruktúráját.” (52-53. old.)

Ezekben a most vizsgált kérdésekben Bod Péternek talán a legfontosabb, legalábbis legmeglepőbb megállapítása a vállalatok célfüggvényéhez kapcsolódik. Vagyis, mi tekinthető a hazai reformgazdaságban a vállalati tevékenység alapvető motivációjának. A terjeszkedés, ezzel együtt a termelés növelése-e, vagy a profit, esetleg a profitráta maximalizálása, vagy valami egészen más. Ha a terjeszkedés és a minél nagyobb vállalati teljesítmény elérése, vagy a profitmaximalizálás, akkor a vállalat termelésének gyorsabban kellene növekednie, mint a reform előtt, hiszen a vállalati önállóság megnövekedése erre nagyobb lehetőséget biztosít, már csak a hatékonyság javulása miatt is. (A nagyobb profit ugyanis részben a termelés-növeléssel érhető el). A jelölt szerintem helyesen mutatott rá arra: mivel a reform nyomán nem kerültek a cégek magántulajdonba, és jogilag állami tulajdonban maradtak, a menedzserek a nagyobb vállalati önállóságot élvezve *de facto* a vállalat birtokosai lettek. Továbbá, mert a vállalati felső vezetés információs aszimmetriát élvez más szervek, így a hatóságokkal és a pártvezetéssel szemben is, a menedzsment saját céljait preferálhatta. Így például a termelés- és profitmaximalizálás helyett a vállalat biztos fennmaradását. Tartózkodhatott a kockázatos fejlesztésektől, ezzel együtt beruházási hitelek felvételétől is, a termelésnek inkább óvatosabb bővítését szorgalmazta.

Bod Péter szó szerint így ír. „Tézisünk tehát: a növekedés maximalizálás, amit a hazai szakirodalom a reform utáni szocialista vállalat immanens jegyének feltételez, csupán sajátos esete az általánosabb megfogalmazásnak, amely nem más, mint a belsőleg is tagolt érdekű vállalatvezetés, autonómia-maximalizáló céllal.”(59. old.)

A tétel hordereje igen nagy. Már egyedül emiatt sem lepődhetünk meg azon, hogy a reformot végrehajtó magyar gazdaság nem tűnt ki dinamikusabb gazdasági növekedéssel, mint a többi kelet-közép-európai volt szocialista ország. Az adósságnövekedés viszont gyorsabb lett, ráadásul az inflációs hajlam is nagyobbban mutatkozott. Természetesen a reform egyéb hiányosságainak is része volt a csalódást keltő eredményben. Egyúttal az is megfogalmazható: a heterodox gazdaságpolitikát nem kíséri mindig jobb gazdasági teljesítmény. Ez a politika lehet helyes és helytelen is, mondjuk az adott gazdasági körülményekhez jól igazodó, a fejlődés feltételeit jól felismerő, mégis esetleg csak részben javulást kiváltó. Sok függ attól is, hogy az adott időben a nemzetközi gazdasági feltételek hogyan alakulnak. A vállalati menedzsment motivációinak elemzésére, továbbá más, itt nem részletezett további vizsgálatokra támaszkodva a szerző arra a megállapításra jut, hogy a tartós siker a magánszektor által dominált gazdaságban érhető el, hogy a kormányszatnak jogállami intézményrend

részeként kell működnie, a gazdasági intézményrendszer mögött pedig demokratikus államrendnek kell állnia.

Az utóbbi sorokban a magántulajdonnak a vállalati motivációkban betöltő jelentőségéről volt szó, hiszen a tulajdonos a menedzsmentet a profitabilitás növelésére szorítja. Abszolút sikert azonban ez nem biztosít – erről szó esik a dolgozat további részeiben, és a hazai gazdasági események erre is bőven szolgáltatnak példát.

Az értekezésnek már a címe is azt sejteti, hogy nagyrészt a megszokottól eltérő vagy annak ellentmondó gazdaságpolitika kerül elemzésre. A jelölt a dolgozatban valóban főként a magyar, és főképpen a 2010-es választásokat közvetlenül megelőző és azt követő hazai gazdaságpolitika értékelésével foglalkozik. A 2010-től regnáló kormánypárt és maga a kormány is unortodoxnak nevezi a saját politikáját – igaz, nem kritikai élel, hanem önbizalommal. Ezért jómagam most eme, a kormány által unortodox, az értekezés és a jelen opponensi véleményben pedig heterodox politika névvel illetett gazdaságpolitikának a szerző által végzett elemzés értékelésére térek át.

Újabban nemcsak a magyar, hanem a nálunk fejlettebb országok gazdaságában is gyakrabban hoznak heterodox jellegű döntéseket a válság hatására. Bod Péter beszámol arról, hogy „pánik idején nem *pénzből* nincs elég a pénzpiacon, hanem *bizalomból* ... hiába csökkenti radikálisan a jegybanki hitel árát a központi bank, úgysem kell a bankoknak az olcsó hitelfelvételi forrás. ... A zéró szint alá pedig nem lehet levinni a jegybanki irányadó kamatot. Ilyenkor a központi bankok ... közvetlenül nyújtanak hitelt önkormányzatoknak, elfogadhatnak leszámítolásra vállalati értékpapírokat, bevásárolnak államkötvényekből. Azaz, olyan műveleteket hajthatnak végre, amelyek jóval korábbi korszakok eljárásainak számítottak.”

Hozzáteszem: ilyen probléma Japánban is jelentkezett 1991 és 2002 közt, de más okból következően. Az ország a tartós pangás állapotában volt, és a jegybank hiába csökkentette az irányadó kamatot, a gazdaság nem mozdult, és a jegybanki kamatláb zéró szint alá persze nem csökkenhetett. A megoldásra itt is a szokványostól eltérő javaslat született: növelni kell a már addig is túl magas államháztartási deficitet, és az ezt fedező állampapírokat vásárolja meg *maga a jegybank*. Ez szemben áll azzal a gyakorlattal, hogy a jegybank csak a másodlagos piacon vásárolhat. A heterodox döntés valóban javított a helyzeten. A tartós pangás miatt nem gyorsult fel az infláció, a többletdeficit ösztönözte a keresletet, a pénzkínálat tényleges növekedése miatt a yen kezdett leértékelődni, ami ösztönözte az exportot, ezért is nőtt az aggregált kereslet. 2003-2004-re a japán gazdaság ismét növekedési pályára léphetett. A japán eset példa arra, hogy heterodox döntések jelenthetnek jó megoldást.

Azonban nem mindig! Sokan bírálják az EU tagállamaiban a túl magas költségvetési deficittel terhelt országoktól elvárt restriktív költségvetési politikát. Jelenleg ezen országok többségére is inkább a gazdasági pangás jellemző, és a restriktió nem segíti a gazdaság élénkülését. De, ha ez így van, a *deficit is* sokkal nehezebben csökkenthető: a növekedésnek magának ugyanis kedvező a visszahatása az államháztartás egyenlegének alakulására. Pangás idején az expanzív költségvetési politika az általánosan alkalmazott. Az ilyenkor folytatott restriktió heterodox döntésnek számít, vagyis könnyen lehet, az EU itt hibás politikát folytat, a heterodox politika is lehet hibás. Ezt könnyű kimondani, de nehéz alkalmazni. Az eredmény függ az időzítéstől és az alkalmazott mértékekről. Mert a túl nagyra duzzadt deficitet valóban le kell szorítani. De kérdés, mely országban mi számít túl nagy hiánynak, milyen intenzív legyen a restriktió, mikor kell restriktív politikából expanzívrá áttérni, mindezt hogyan befolyásolják a külgazdasági kapcsolatok.

A hazai gazdaságra visszatérve, a továbbiakban döntően a 2002-t követő gazdaságpolitikával és az itthon létező heterodoxiával foglalkozom, ugyancsak a disszertációra támaszkodva. Az utóbbi 10-12 évben a nem szokványos, illetve heterodox gazdasági döntések száma és hordereje gyorsulónan nőtt. Továbbá, szinte teljesen új vonás a nálunk végrehajtott heterodox döntések közel teljesen kizárólagos volta.

A hazai heterodox politikát a szerző két fő részben vizsgálja. Először a negyedik részben, számos vitatott vagy vitatható döntésről olvashatunk, de többnyire olyanokról, amelyek nem tekinthetők *eleve* hibásnak, sőt egyesek közülük kimondottan pozitív értékelést is kaphatnak. Ez a rész jól sikerült, jól megírt résznek tekinthető. Képet kapunk belőle azokról a tényezőkről, amelyek a magyar gazdaságot végül is a 2008-ban létrejött pénzügyi válsághoz, sőt az államcsőd közvetlen közelébe vezették. Ebben döntően a politikai elitet teszi felelőssé a szerző, mégpedig mindkettőt: a bal- és jobboldalt is, mert a köztük kiéleződő rivalizálás vezetett a szárnyaló ígéretekre, majd ezek legalább részben történő teljesítésére. Ez akkor is igaz, ha az igazi felelős mindig a hatalmon levő kormány. A túlzottan expanzív költségvetési politika, karöltve a devizaalapú lakás- és egyéb hitelek felduzzadásával, vezetett nálunk az államcsőddel is fenyegető pénzügyi és adósságválságra. A politika egyúttal heterodox jellegű is volt, mert a már régóta kialakult gyakorlattal ellentétben a költségvetési expanzió közvetlenül a 2002-es és 2006-os választások *után* is folytatódott. Nem a költségvetési egyensúlynak ilyenkor szokásos javítására törekedett az új kormány, hanem az ígéretek teljesítésére, a politikai befolyás megőrzése végett. Ugyancsak a megszokottnak ellentmondó lépés volt, hogy a Gyurcsány-kormány a 2006-os választások megnyerése után ötéves adócsökkentési progra-

mot jelentett be, holott a gazdaság állapota és a nemzetközi elvárások adóemelését és még inkább kiadáscsökkentést, vagyis restriktíót preferáltak volna. A szándék az adócsökkentésre kezdetben megvolt, más kérdés, hogy végül semmi sem lett belőle. A heterodox gazdaságpolitikai döntések körébe sorolható a Gyúresány-, majd a Bajnai-kormány erőteljesen restriktív gazdaságpolitikája 2008-ban, vagyis éppen a kibontakozó gazdasági válság idején. Ekkor ugyanis, a bevett gyakorlat szerint – főként a keynesi gazdaságelmélet alapján – expanzív gazdaságpolitika folytatandó. Éppen ez volt ekkor jellemző a legtöbb európai ország politikájára.

Itthon jelentős heterodox döntésre a Bajnai-kormány idejéből hozható még példa. Akkor az országot az államcsőd veszélye fenyegette a nagyra nőtt külső államadósság, a nemzetközi pénz- és tőkepiacon a bankok hitelezési hajlandóságának csaknem teljes leállása, valamint a tartósan nagyarányú államháztartási deficit miatt. Ilyen helyzetben elegendő devizatartalék híján szinte egyik napról a másikra virradóan államcsőd következhet be, mert az ország képtelen az esedékes tartozásokat teljesíteni. 2008-ban az egyetlen megoldás az IMF készenléti hitelének felvétele volt, amelynek feltételéül az IMF az államháztartás deficitjének erőteljes csökkentését szabta meg. Ez tipikus restriktív döntésnek minősült, de a deficit közel a felére csökkent. A hitelfelvétel feltételei jobbakká váltak, az ország megmenekült az államcsődtől. A restriktió természetesen mélyítette a válságot, miatta nagyobb mértékű lett a termelés visszaesése. „A kormány a válság csökkentése helyett válságot mélyít” – hangzott az ellenzék kritikája. „A kormány szembemegy Európával” – mondták, mert akkor még a legtöbb ország expanzív költségvetési politikát folytatott a gazdasági válság csökkentése végett. Tehették, mert ezek gazdaságát nem fenyegette államcsőd. Most, utólag, számosan azt állítják: akkor államcsőd nem fenyegetett, a 25 milliárd dollár készenléti hitelre nem volt feltétlenül szükség, és így az IMF feltételeit sem kellett volna teljesíteni. Én ezzel nem értek egyet. Az akkori restriktív mostanában hallható kritikája azonban mit sem von le annak a tételnek az érvényességéből, hogy államcsődveszély esetén akkor is folytatható és akkor is kell folytatni restriktív politikát, ha közben akármilyen egyéb okból következően gazdasági válság van kibontakozóban. A visszaesés ugyanis az államcsőd miatt sokkal mélyebb lenne.

Az adott kérdéssel kapcsolatban a kormány kommunikációja ügyetlen volt. Nem magyarázták meg, miért kell restriktíót végrehajtani. Csak válságkezelésről beszéltek, és csupán ez nem bizonyíthatta az adott politika helyességét. Soha nem lehet, sőt nem szabad egy adott döntést a körülmények alapos figyelembevétele nélkül elutasítani vagy végrehajtani. Az ellenzék a

körülmények beható figyelembevétele (és, úgy tűnik, kellő hozzáértés nélkül) bírált, a kormány pedig rendkívül ügyetlenül kommunikált.

A jelölt vizsgálatának általam másodiknak nevezett felében már főként a 2010-től máig folytatott gazdaságpolitika elemzését találhatjuk. Ez lényegében véve az értekezés ötödik része. Most *nem magáról az értekezésről szólva* az állapíthatom meg, hogy a nálunk ténylegesen folytatott politika vizsgálata során elsősorban az adópolitikát érintő döntések kerülhetnek szóba, de ez lényegében érvényes a bankokkal szemben folytatott politikára, a bérezésre és általában a jövedelempolitikára, az árpolitikára, a nyugdíjrendszer átalakítására, a monetáris politikára, az ezek gyakorlása során az alkalmazott eszközökre, az infláció és az államháztartás egyenlegének befolyásolására is. Ezt a politikát tömérdek kritika érte és éri. A közgazdász szakértők nagy része kapkodónak, hibásnak, a realitásokhoz nem igazodónak ítéli meg. A döntésekben hiányolják a koherenciát, a realitások figyelembevételét, és gyakran úgy ítélik meg, hogy e döntések ellentmondanak a közgazdaságtan által feltárt gazdasági törvényeknek.

A jelölt ezeket a kormány által unortodoxnak nevezett gazdaságpolitikai döntéseket nem vizsgálja részleteiben, egyes döntésekre nem is tér ki. Ha vizsgálja is, eközben *mélyreható és részletes* közgazdasági elemzést többnyire nem folytat. Ezt a jelölt nehezen is tehetné meg, hiszen minden egyes vitatott kérdéshez bonyolult közgazdasági összefüggések tartoznak, és mindegyiknek jelentős helyigénye lenne, ami nem adott egy akadémiai doktori értekezés számára sem. Csak akkor tehetett volna így, ha disszertációjában, annak más részeiben, az elemzésre kerülő kérdések körét sokkal szűkebbre szabta volna. Az általa felvetett kérdésekkel kapcsolatosan viszont mindig állást foglal. Bizonyos döntéseket elemez is; vizsgálja, megvan-e a létjogosultságuk.

A dolgozatban több helyen is hangsúlyozza, hogy a kormányzat válságos időkben gyakran kénytelen nem megszokott, a szakma részéről indokoltnak nem minősített döntéseket is tenni. Ezt nem azért teszi, hogy a döntéshozóknak felmentést adjon. Hangvétele a legtöbb esetben kritikus, és megállapításai, kritikái általában helytállóak. Számos esetben kitér arra is, hogy a kormányzatot mi vezette erre vagy arra a döntésre. Ezt sem azért teszi, hogy, mondjuk, egy hibás döntésért felmentést adjon. Hangvétele a legtöbb esetben nem olyan éles, mint amelyet a gazdasági szakemberek és/vagy elméleti közgazdászok általában használnak. Összegezve, tartalmilag ebben a részben foglaltakkal is egyetértek, inkább azzal van bajom, hogy mi maradt ki a vizsgálatból itt, és nem azzal, ami benne van.

Itt nagy szerepe van az időtényezőnek. Például a Fidesz által viselt „rezsiharc” kritikája is hiányzik az anyagból, de nem tudni, a jelölt mikor írta az értekezést. Valószínűleg még a rezsiharc elindítása előtt. Ezért ennek hiányáért a szerző nem hibáztatható. Most átfogó és nagyon tömör ismertetést adok a Fidesz-kormányzat „unortodox” politikájáról Bod Péter állásfoglalásával együtt, esetenként az én megjegyzéseimet is hozzákapcsolva.

Bod Péter a dolgozat ezen ötödik részében, a világpiaci fejleményeket látva felveti: érvényes-e ma is az a tétel, hogy az exportorientált növekedés a helyes stratégia a felzárkózó országok számára, továbbá, érvényes marad-e a keynesi gazdaságelmélet válság idején a mai bonyolult belső és nemzetközi gazdasági körülmények között? A válasza bizonytalan; én nála határozottabb vagyok. A keynesi elmélet ugyanis sohasem volt minden körülmények közt alkalmazható. Más a helyzet a gazdasági pangásra hajlamos, és más a növekedésben levő gazdaság esetében. Az erre adott válasz közhelyszerűen igaz: pangás idején használható, határozott növekedés idején mellőzendő a keynesi gazdaságtan. De most a világgazdasági pénzügyi és gazdasági válság együtt jelentkezett, így mindenféle tapasztalat szerezhető, körülnézve a világgazdaságban. Attól függ az eredmény, mely országban milyen a konkrét helyzet, és még egytől: a döntéshozók milyen politikai motivációk alapján, és milyen képzettséggel hoznak intézkedéseket. Gyakran az is baj, hogy a gazdasági összefüggéseket sem ismerik jól: a közgazdaságtanban félműveltek.

Az exportorientált növekedés fontosságát sem kell a sutba vágni. Ez persze átmenetileg bajjal járhat: az ilyen stratégiájú gazdaságban mélyebb visszaesésre vezethet a világgazdasági válság, és tartósabb a pangás. És akkor is, persze, ha világszerte, ezen túl is *tartós* növekedési ütemcsökkenés volna várható, sőt stagnálás és termeléseszköcsökkenés. Erről viszont még korai elmélkedni.

A szerzőnek abban feltétlenül igaza van, hogy az uniós szabályozás gyakran nem képes a tagállamokat visszatartani az éppen folytatott nem elég meggondolt politikától. „Számukra a nemzeti politikák fontosabbak a turbulenciák idején, mint jó konjunktúra mellett.” Enélkül nem érthetők meg az imént tárgyalt kérdések sem, például az exportorientált növekedési stratégia sem.

A jelölt külön figyelmet szentel az Orbán-kormány által végrehajtott személyijövedelemadó-csökkentésnek, mert attól a kormány a gazdasági növekedés erőteljes felgyorsulását várta. A szerző elsősorban a kínálati oldal vizsgálatával bizonyítja, hogy a gyorsítás erre az eszközre támaszkodva alkalmatlan. „Az adómérséklés és a foglalkoztatásnövekedés közti kapcsolat mértéke és időbeli lefutása valóban nagy bizonytalansággal övezett ügy.” Bod Péternek igaza

van, de erőteljesebben kellett volna fogalmaznia: tulajdonképpen nincs köztük komoly kapcsolat, mert a vállalat azzal nem nyer, hogy a személyi jövedelemadó csökken. A vállalatok mindig a bérjárulékok csökkentését szorgalmazták, mert az már közvetlenül érinti a vállalati költségkalkulációt is. Az szja csökkentése a kínálati oldalt a *munkakínálaton keresztül* befolyásolja, attól függően, hogy emiatt mit preferálnak a munkavállalók: a szabadidő- vagy a kereset- és így a fogyasztásnövelést. Általában az utóbbit, de a tényleges hatás a legtöbb esetben mérsékelt. A jövedelemadó csökkentésének inkább a *keresletnövelő hatásától* várható élénkülés. Itt a baj viszont az, hogy ennek is aránylag csak mérsékelt lehet a jelentősége egy adott ország nagyfokú importérzékenysége miatt. Adott fiskális keresleti többlet jóval kisebb összegű keresletnövekedésre vezet a kis, mint a nagy országok gazdaságában, az importnak az utóbbiakban jóval kisebb súlya miatt. Kiegyensúlyozott államháztartást végig feltételezve *maga* az adócsökkentés mindig az aggregált kereslet esésére vezet, vagyis a problémát nemcsak az időbeli tényezők bonyolítják. Az USA például sokkal kisebb kockázattal alkalmazhatja az adócsökkentést, mint Magyarország. Erre nemcsak a kormányzat, hanem a jelölt sem ügyelt. A lényegyet tekintve viszont a jelöltnek igaza van a kormánnyal szemben. Ez nem számolt azzal, hogy kis országokban *maga* az adócsökkentés, mint keresletösztönző döntés eleve kudarcra ítélt, és *miatta* végül is nem a gazdaság, hanem a költségvetési deficit nő. Más kérdés, hogy *más* tényezők ezt a hatást túlkompenzálhatják.

A deficitnövekedésre való hajlam vezeti a szerzőt arra, hogy viszonylag behatóbban foglalkozzék a kormányzatnak a deficit csökkentése végett alkalmazott döntéseivel. Így jönnek elő a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos döntések, melyek végül is a kötelező magán-nyugdíjpénztárak megszüntetésére vezettek, a bankadó és az ágazati különadók, amelyeket válságadóknak is neveznek. A szerző ezekkel szemben határozottan kritikus véleményen van.

Ami a kötelező magán-nyugdíjpénztárakat illeti, a jelölt azt is bemutatja, mi vezetett a döntésre. Tartalmilag azt fejt ki, hogy a tb-járulékok egy részének a magán-nyugdíjpénztárakba való befizetése növelte ugyan a kimutatott államháztartási deficitet, de ez mégsem vezetett a makrogazdaság egyensúlyának további romlására. Hiszen ez a befizetés eleve megtakarításra került, ami éppen az okozott és kimutatott *nagyobb hiány* fedezésére szolgált. Az EU ezzel a nagyobb hiánnyal számolt, és ennek csökkentése végett a kormánynak nagyobb erőfeszítésbe kerül a deficit elvárt szintre történő leszorítása. Az EU nem engedte, hogy a kötelező befizetések *miatt* kimutatott nagyobb deficit elszámolható legyen. Válaszképpen a radikalizálódó Orbán-kormány e befizetéseket visszaterelte az államkasszába, ami a kimutatott deficitet csökkentette ugyan, de ezzel a korábban megreformált nyugdíjrendszer egyik pillére kiesett.

Majd a nevezett pénztárakban összegyűlt nyugdíjvagyon az állami nyugdíjrendszerbe visszavezette, és annak egy részét az egyéb okokból nagyra nőtt deficit csökkentésére fordította. Az EU részéről hiba volt, hogy a tb-járulékok egy részének elterelése miatt létrejött nagyobb deficitet nem engedélyezte, de a hárompillérű rendszer megszüntetése és a kötelező pénztárakban összegyűlt nyugdíjvagyon államosítása még nagyobb hiba. Megjegyzem, itt a jelölt inkább csak a döntések ismertetésére törekszik.

Viszont határozottan és kritikusan foglal állást a bankokat és az egyes ágazatokat sújtó különadók kérdésében. Mert túl nagyok, és a kormányzat kezdeti ígéretei ellenére nem átmenetinek, hanem tartósak bizonyulnak, károsnak tartja azokat. Néhány a jelölt értékelő megjegyzései közül:

„Ami a beruházásokat illeti, súlyos visszaesést regisztráltak a statisztikák. Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon nem a bank-, és egyéb válságadó hatása jelentkezik a romló beruházási konjunktúrában. Az ágazati különadók ügye nem ütött-e túl nagy rést a kormány megbízhatóságán és kiszámíthatóságán? Vállalati interjúk erősítik meg, hogy jelentős külföldi és hazai vállalkozások váltak óvatosabbá magyarországi beruházásaik tekintetében, mivel kockázatosabbnak érezték a makrogazdasági környezetet: a jövedelemadók csökkentése pozitív hír, de az ágazati különadóztatás és a nyugdíjpénztári eset, majd később a lakossági devizaadósság ügyét érintő állami intervenció erősen csökkentette a beruházási szándékokat.” (149. old.)

„Ha a különadó kivetésének fő oka az elégtelen verseny az illető ágazatban, akkor az államnak nem osztozni kellene az ügyfelek kárára elért extraprofiton, hanem eleve meg kellene akadályoznia az ilyen piaci helyzet kialakulását éppen az ügyfelek, a fogyasztók, a kisemberek érdekében.” (150-151. old.) A személyi jövedelemadó csökkentésével kapcsolatban pedig többek közt ezt olvashatjuk: „Kétséges, hogy egy adóelem mérsékléséhez kapcsolódó gazdaságdinamizáló elmélet kipróbálása érdekében szabad-e egy kormánynak olyan rendkívüli intézkedések sorát meghoznia, amelyek miatt konfliktusba kerül az Alkotmánybírósággal, az EKB-val a Költségvetési Tanáccsal, a bankszektormmal, a magyar gazdaság modernizálása szempontjából fontos iparágak sorával, a magánnyugdíjak sorsán aggódó állampolgárokkal. Így is keletkezett társadalmi feszültség a foglalkoztatás növelésére irányuló méltánylandó kormányzati erőfeszítések kapcsán (rokkantnyugdíjból való reaktiválás, segély helyett közmunka). (154. old.).

Általában: a disszertáció egészét tekintve, ha van is gondom vele, az túlnyomórészt nem a leírtak miatt van, hanem egyes unortodox döntések értékelésének *hiánya miatt*. Említhetem ezzel kapcsolatban más döntések mellett a devizaalapú lakáshitelek végtörlesztésének alkal-

mazott módját, a tranzakciós illetékek kivetését vagy a Fidesz-kormányzatnak azt a valóban unortodoxnak számító politikáját, hogy a következő választások megnyerése végett úgy kedvez bizonyos társadalmi rétegeknek, hogy ennek költségeit nem az állami költségvetésből fedezi, hanem megfizetteti például a bankokkal vagy a külföldi nagyvállalatok egy részével. (Itt eltekintek az adóáthárítás problémájától.) Így persze a kormány nem vádolható azzal, hogy választási *költségvetési* politikát folytat. Vagy úgy tesz, mintha teljesen mindegy volna, hogy az államháztartás egyensúlyát milyen adók kivetésével javítja. Vagy, hogy a kormányzat stratégiai célkitűzései évről évre változnak. Lásd először a tartósan 7 százalékos gazdasági növekedést (olyan kijelentés is elhangzott, nem is akárki szájából, hogy 7 százalék alatti növekedésről nem is érdemes beszélni), majd az államadósság 50 százalékos arányra való csökkentésének szándékát. Újabban a költségvetési egyensúly bármilyen áron való biztosítása a cél – nem számít, milyen eszközökkel. Ha az államháztartás egyensúlya javul, akkor 0,5%-os évi növekedést is tolerál a kormány, fő az, hogy növekedés *mégiscsak* van. A rezsiharccal együtt így „jobban teljesítünk” – mondják. Ez a növekedés valójában mégsem növekedés, hanem csak a *válságból való kilábolás kezdete*, hiszen a gazdasági teljesítmény, a GDP szintje, még mindig a 2008-as évben már elért *alatt* van mintegy 4 százalékkal. Ez azt is megmutatja, hogy kemény kritikusok tudunk lenni ellenfeleinkkel, és elnézőek magunkkal szemben.

Mindezt az opponensnek könnyű mondani, de egy korlátos terjedelmű dolgozatban nehéz, sőt lehetetlen mindent kielégítő színvonalon megoldani. Bod Péter kitűzött feladatát jó eredménnyel, nívósan oldotta meg. A fenti sorokat mégis leírtam, mert az jutott eszembe: az elmúlt 8-10 év, főként a hamarosan elmúló négy év gazdasági eseményei, de mindenekelőtt az ezeket érintő gazdasági-politikai döntések, a kritikus és az összefüggéseket mélyrehatóan elemző szakemberek számára valóságos kincsesbányának számítanak.

Befejezésül Bod Péter két záró következtetésére térek ki. Az egyik: a rendszerváltás sajátos, heterodox jellegű gazdaságpolitikát feltételez. Szükség van-e emiatt új közgazdasági elmélet kidolgozására? Bod Péter határozott válasza: nem szükséges, ehelyett az intézkedések kalibrálására, sorrendjének helyes meghatározására, intézményi háttérének létrehozására van szükség. Teljesen egyetértek vele. Azt teszem hozzá: gyakran születtek hibás döntések. Ennek viszont nem valamiféle új közgazdaságtan hiánya volt az oka, hanem a már létező közgazdasági elmélet nagyon is hiányos ismerete a döntéshozók részéről. Ha a közgazdasági elméletet a döntéshozók jól ismerték, és arra támaszkodtak volna, heterodox lenne most is a

gazdaságpolitika, de jelentősen más tartalommal, és kevesebb gondot okozó gazdasági bajokkal.

Bod Péter másik következtetése: a fejlett országok utolérését és ezért a gyors gazdasági növekedést erőltető politika külön út keresésére szorít. Ekkor nagyobb a veszélye annak, hogy külön út helyett tévútra jutunk, és a voluntarista gazdaságpolitika válik meghatározóvá. Hozzáteszem: itt is szerepe van a közgazdasági elmélet nem kellő szintű ismeretének. A növekedési ütem igen sok tényezőtől függ, itt ezeket még felsorolni sem tudom, de ez nem is szükséges. Azt viszont mondhatom, hogy nem lehet a gazdaságot valahogyan úgy magasabb sebességűre kapcsolni, mint egy gépkocsit. A gyorsabb növekedést nem elég akarni. Erőltetésének rendszerint nem a dinamika gyorsulása a vége, hanem a hatékonyság romlása. Az, hogy a növekedés üteme jó gazdaságirányítás esetén mekkora lehet és lesz, hogy nagyobb lesz-e, és mennyivel a növekedési potenciálja, mindig csak utólag tudjuk meg a tények alapján. Persze a gazdasági versenyben lévő országok közül valamelyiknek a növekedés ütemében biztosan elsőnek kell lennie, valamelyiknek pedig utolsónak, mert mindig van első is és utolsó is. Mint a jelen disszertációból is kitűnik, egyelőre tényleges helyzetünk enyhén szólva nem olyan, hogy az első helyre vagy akár az élbolyba jutásra aspirálhatnánk. Egyelőre ennél sokkal rosszabbra kell számítanunk.

A doktori értekezésben foglaltak, és opponensi véleményemben kifejtettek alapján megállapítom, hogy Bod Péter Ákos a korábbi tudományos fokozat megszerzése óta jelentős eredeti tudományos eredményekkel járult hozzá a közgazdaság-tudomány továbbfejlődéséhez. Ezért javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását, és elfogadását. Javaslom tehát Bod Péter Ákos részére az MTA doktora tudományos cím megadását.

2014. február 2.

Erdős Tibor